

גיליתי ניהומים לעם נגאלים

לעילוי נשמת אבי ברוך בן מנחם הכהן ז"ל במלאת שנה לפטירתו

בני ארץ ישראל ציינו בפיוטים מיוחדים את השבת של שבעת ימי האבל על נפטר מבני הקהילה. השבוע ניגע בקוצר רוח בקטע בן ארבע מחרוזות ששרד ממערכת יוצר לאָבל של הפייטן רבי פנחס הכהן. פיוטי היוצרות מעטרים את ברכות קריאת שמע של שחרית. מערכת היוצר מורכבת מחמישה חלקים: שתי הברכות לפני קריאת שמע (יוצר המאורות, הבוחר בעמו ישראל באהבה), ושני הפסוקים והברכה שלאחריה (מי כמוכה, ה' ימלוך, גאל ישראל). מערכת זו החליפה את נוסח הקבע של הברכות תוך השארת פתיחתן וחתמתן בלבד. פנחס בן יעקב הכהן חי בארץ ישראל במאה השמינית לספירה, לקראת סיומה של התקופה הקלאסית בפיוט הארץ ישראלי הקדום. פיוטיו, שנמצאו בגניזה הקהירית, בולטים בגיונם הגדול, והם ממקמים אותו כצלע האחרונה בציר המכובד: יניי - אלעזר הקליר - פנחס הכהן. קטע הפיוט לקוח ממהדורתה המעולה של שולמית אליצור: 'פיוטי רבי פנחס הכהן' (ירושלים תשס"ד), שבהערוותיה נעזרת.

גיליתי ניהומים לעם נגאלים
ויגון להסיר מגאולים
לנחם כל אבילים

אורך הזהרת ברכת
כלי לנחם אבילים בשבת
מזמור שיר ליום השבת

אבילים | פאר יעושרו מלכות
ניהומים להשמיע וכן [נע]מן לחזות
ה[י] סח אש[ר] [י] אנוש יעשה ז' את / ק<דוש>

השבת | געית אנונים להעביר ברכיון
ניאומים להשמיע ברכיון
פי ניהם יי ציון

הפיוט מורכב משלוש מחרוזות בנות שני טורים (= שורות) ופסוק מקראי, על בסיס אקרוסטיכון אלפביתי משובש, ולאחריהן מחרוזת ה'קדוש' החתומה ב'פנחס'. המחרוזות מקושרות על ידי שרשור קטוע של המילה האחרונה בפסוק למחרוזת הבאה. מקצב הפיוט הוא הטעמתי, כך שבכל טור יש בין שלש לארבע הטעמות. החריזה מבוססת על זהות מלאה של ההברה האחרונה (בַּת, יוֹן, לִים, זוֹת), תוך הגמשת הכלל המחמיר של שיתוף שני עיצורים של השורש בחרוז (רציון-צביון). הפיוט מכיל מספר צורות לשוניות האופייניות לפייטנים, כמו השימוש בצורת הנסמך תַּבַּת ללא סומך, רציון במקום ריצוי, והזְהִיר במובן של האיר (מלשון זוהר).

הפיוט מבוסס על שיטת בית שמאי שאין מנחמים אבלים בשבת (בבלי שבת יב.), הלכה הנזכרת גם במדרש (בראשית רבה יא): "ברכת ה' היא תעשיר - זו השבת... ולא יוסיף אבל עמה - זה האבל". כבר בפתיחת הפיוט "אורך הזהרת ברכת" קושר הפייטן הלכה זו לדרשה המתארת כיצד המשיך ה' להאיר את אור החמה של ששת ימי הבריאה גם בשבת, למרות חטאו של אדם הראשון: "כיוון ששקעה החמה בלילי שבת ביקש הקב"ה לגנוז את האורה ותלק כבוד לשבת" (שם). על ידי קישור זה מעמיד הפייטן את יום השבת באור חדש של נחמה, סליחה ועת רצון. רעיון זה מתחבר לתפילת השבת בטור השלישי "מזמור שיר ליום השבת", הרומז למדרש על אדם הראשון שחיבר מזמור זה כהודיה לה' על המשכת האור על אף חטאו. הנחמה לאבלים מתרחבת במחרוזת השלישית להבטחה (בגוף ראשון) על גאולת כלל אבלי ציון.

לסיום נעיר, כי נראה מפיוט זה, שנהגו בני ארץ ישראל בשיטת בית שמאי ולא ניהמו אבלים בשבת בניגוד לדעתם של בית הלל. יש מקום לבחון סוגיה זו על פי מקורות נוספים, ולאור השתלשלות המנהג עד ימינו אנו.